

Николина ШУРЈАНАЦ
НЕМОЋ ДУХА ПРЕД
ЗАКОНОМ ЗЕМЉЕ

Учитељски факултет,
 Универзитет у Београду

(Снежана Милојевић, *Закон земље*. Нови Сад:
 Академска књига, 2020, 189 стр.)

Монографија Снежане Милојевић *Закон земље*, како сама ауторка наводи у предговору, настала је као скуп њених већ објављених студија обједињених заједничком темом у референтним зборницима и научним часописима. Публикована поводом стогодишњице читања опуса нашег нобеловца, ова научна синтеза осветљава, пре свега, статус женских ликова у Андрићевом стваралаштву, уз методолошку апаратуру савремених књижевних теорија. Иако и сама скептична кад је реч о савременом приступу опусу једног модернизте, Снежана Милојевић у својим студијама показује аргументовану оправданост теза које заступа. Једна од лајтмотивских, која се јавља већ и у самом наслову књиге, указује на човекову предиспонираност на пад, ка земљи, која „тражи своје“, што ће и сама ауторка, цитирајући Андрића, поновити на више места у својој монографији.

Настављајући своја научна усмерења ка превасходно поетској прози Иве Андрића, након монографије *Медијативна проза Иве Андрића* (2008) као логичан след догађаја појавила се и ова монографија, која сад проширује корпус научног интересовања ауторке – она се окреће и Андрићевом епском, односно романескном стваралаштву. Дакле, фасцинацијом женског бића неће се бавити само на примерима *Ex Ponta*, *Знакова њоред њуџа*, *Свезака* и осталих дела лирске провенијенције: *Бајрон у Синџири*, *Јелена, жена које нема*, *Кнез са њужним очима* и др. већ и на примерима Андрићевог романескног опуса – *На Дрини њуџија*, *Травничка хроника*, *Госпођица*.

Састављену од девет засебних студија, монографију Снежане Милојевић ипак одликује својеврсна композициона кохерентност, остварена мноштвом интегративних чинилаца – наратив о жени, склоност психоаналитичкој методи, савремене књижевне теорије, окренутост фантастичном, сновидовном, лирском. У својој првој студији „Женски ликови у роману *На Дрини њуџија*“ ауторка већ наговештава поступак који ће користити и у осталим студијама –

након краћег уводног дела о теорији коју ће применити на конкретно дело, прелази на саму анализу. У овом поглављу своје монографије говори о значају легенди и митова које они имају како у животу самог Андрића, тако и у животу Мехмед-паше Соколовића, у чијем лику онда неминовно осећамо одређене позитивистичке наносе. Легенде на којима почива *На Дрини ћуџрија* односе се, између осталих, и на митолошка бића попут вила, које не само да траже својеврсну жртву за изградњу моста већ су и узроци многих других невоља у роману, као што је Радосављево набијање на колац. Цитирајући речи нашег нобеловца о мраку људске судбине и сјају људске крви који су увек око лепоте жене, ауторка указује на мотив проклете лепоте који је тако чест у Андрићевом стваралаштву. Као жртва пркошења вишим силама, издваја се и лепа али несрећна Фата Авдагина, која „сама по себи представља инцидент“. Свако издвајање женског бића својим натпросечним физичким и умним особинама својеврстан је хибрис, који води ка трагичном завршетку. Поред Фате Авдагине, ауторка анализира и друге споредне женске ликове у роману, али посебно издваја Лотику и подвојеност њене личности који на крају неминовно доводи до њеног унутрашњег слома, јер се и она, као и Фата, није по својим особинама уклапала у средину у којој је обитавала. Као и недостижна жена за којом је чезнуо војник Федун, и њих две су оличење „неухватљивих, недодирљивих жена пуних тајни, јер једино тако успевају да из своје сенке и статичности покрену вишеградске јунаке у неке нове бојеве са невидљивим демонима који их опседају“. Оно што спаја и привлачи мушкарце женама у овом роману и обрнуто јесте, како ауторка наводи ослањајући се на Андрићеву беседу о причи и причању, „исконска и вечита потреба човека за причом и причањем“, која, макар и на тренутак, доводи до (само)заборава.

У својој другој студији о госпођи Фон Митерер из *Травничке хронике*, Снежана Милојевић објашњава патологију и генезу индивидуалне и колективне хистерије, ослањајући се на психоаналитичку теорију Жака Лакана о тријади: Символичко, Имагинарно и Реално. Ово последње као својеврсна „пукотина“ у идентитету нагриза личност и саме госпође Фон Митерер, изазивајући у њој незадовољство и фрустрацију, који прелазе у гнев и хистерију због неуклопљености у нову средину, али и немогућности да оствари своје фантазије с мушкарцима. Те фантазије су се, пре свега, односиле на њену жељу да је мушкарци доживе као искључиво платонско, чедно биће, сродну душу, а не сродно тело. Кад схвати да она, ипак, као зрела и привлачна жена изазива страст у младим мушкарцима, неминовно ће запасти у неурозу. Напоредо с њеном хистеријом, јавиће се и она колективна, узрокована нетрпељивошћу две различите професионалне заједнице на тлу Босне, која ће, на крају, резултирати затварањем чаршије.

У студији „Неканонизирана другост у роману *Госпођица*“ примењена је имаголошка теорија Другости. И на нивоу читавог Андрићевог опуса као његова битна карактеристика јавља се дихотомија Исток-Запад, међутим, у случају романа *Госпођица*, реч је не само о православној Српкињи у Босни већ и о нетипичној женској особи, која одступа од устаљене маскулине представе о жени у патријархалној заједници. Постепено уводећи читаоце у своју студију, ауторка прегледно приказује и друге „жртве“ другости, односно ликове који одударају од одређених друштвено-конфесионалних правила, наводећи примере Тамила, Марија Колоње, а потом и Рајке Радаковић. Како ауторка каже, Рајки у заједници представља проблем њен: „национални, идеолошки и полни идентитет“. Највећи разлог за њено (не)прихватање од заједнице јесте бивање једне жене у „мушким ципелама“. Она се, нетипично за жену патријархалног доба, бавила зеленашењем, водила породичне финансије, била независна и самосвесна. Будући неудата и бездетна, а прилично „неженствена“, није представљала конкуренцију и опасност другим женама, па је стога била омиљена у женском друштву. Како ауторка примећује, она нема ни неке од најважнијих одлика женског бића као што су емотивност и лепота. Она је прорачуната, хладна, има „мушко срце“ и то су управо све предности да би се успело у свету у којем се не бирају средства за долазак до циља. Неку врсту „ауто-разобличавања“ она доживљава тек при сусрету с борделом и мушкарцем који је први пут пробудио осећања у њој: онда увиђа да је он сладострасник, њена илузија и да је она заправо за њега и за његово друштво обичан „бабац“. Ауторка одлично примећује значај сагледавања лика Рајке из туђе – мушке перспективе и то ваљано аргументује. На тај начин, разочарана у анималну мушку природу, Рајка полако одлази у смрт – спасење. И на примеру овог романа и лика главне јунакиње ауторка потврђује идеју закона земље, односно путеног, анималног које влада људима и светом, а све то кроз призму имаголошке методе.

Почевши од наратолошке анализе приповедних инстанци у роману *Проклећа авлија*, ауторка закључује да су приповедачи који приповедају о женама и својим односима/искуствима с њима прилично непоуздани услед поремећених менталних стања. Наратив о жени у овом роману је двојак – жена је или оличење лепоте, путено биће мушких снова или је домаћица и мајка, превасходно доживљена и представљена као асексуално биће.

Други део монографије чине студије оријентисане ка феномену фантастике, језовитог и ирационалног. Кроз деконструкцију жанра фантастичне приче, ауторка приповеци „Жена од слонове кости“ прилази с тројаког становишта: медицинског, говорећи о феномену парализе сна, с аспекта хришћанског учења реч је о запоседању демонским, а с аспекта књижевне теорије реч је о причи која осцилира

између необичног и чудесног, што, по дефиницији Цветана Тодорова, одговара појму фантастике у књижевности, али је Андрић, на шта нам и ауторка указује, у исто време и дезинтегрише на самом крају наратива. Опет у складу са својим доминантним психоаналитичким приступом књижевном делу, ауторка у некој врсти ноћне море приповедача и привиђењу женске силуете као узрок види најдубље мушкарчеве страхове који осцилирају између бега од блискости са женом и истовремене жеље за истим. Оваква дихотомија неминовно доводи до расцепа у мушком бићу који се негде мора одразити, а у овом случају је то у стању на међи сна и јаве.

Приступивши фигури жене у Андрићевим приповеткама „Игра“, „Жена на камену“ и „На стадиону“ из феноменолошке перспективе, „неусловљено контекстом“, Снежана Милојевић се у својој анализи ослања и на савремену метаморфозу мита младости и лепоте по теорији Ролана Барта. Осврћући се и на модерно робовање култу тела, које у случају оперске певачице Марте из приповетке „Жена на камену“ доводи до фрустрације услед незадрживог старења, ауторка наводи јунакињин излаз у сећањима на завођење децентног Матије из периода своје младости. Неостварена жудња за женом оличена у оној никад достижној речи „сутра“ главна је идеја приповетке „На стадиону“, а дивљење женској младости оличено кроз симболику игре стопала у „Игри“ још једном потврђује моћ коју заносна и једра лепота младе жене има, поготово над старијим мушкарцима. Стога се губљење те моћи за жену изједначава са психолошком смрћу, па Марта помишља и на самоубиство. Ауторка открива генезу оваквог приповедачаевог односа према женама још у првом Андрићевом лирском запису – *Ex Pontu*, у којем он вели да му „женске беле руке, ритам хода и неразумљив сјај очију“ које „вриште у његовој души“ не дају да усни и „збуњују му мисли“. Немир који женско биће уноси у мушкарчев живот, према ауторки, датира још од првородног греха, а још једну паралелу с Библијом помиње кад повезује лик Марте из „Жене на камену“ с библијском Мартом која је више придавала пажње томе како ће угостити Исуса него његовим речима. Та потреба да се код другог бића изазове фасцинација собом, тај готово нарцистички порив, феномен је на који указује и Драган Стојановић, а на чију анализу се осврће ауторка.

Студија о Андрићевој „Јелени, жени које нема“ посебно је занимљива. Пре него што приповеци приступи с нешто другачијег становишта, ауторка приказује генезу психоаналитичке мисли о овој фантастичној приповеци, помало атипичној за дотадашњи Андрићев епски стил. Сва на граници између сна и јаве, рационалног и ирационалног, ова прича, по неким тумачима, о потрази с јунговском Анимом у мушкарчевој психи, заправо је, како ауторка сматра, одличан пример Фројдове теорије о језовитом у књижевности. По Фројдовој дефиницији, појам језовитог (*heimlich*) представља

ону врсту нелагоде и непријатности које у нама изазива не нешто удаљено и непознато већ блиско и познато, што је очигледно и на бројним местима у приповеци које ауторка сасвим конкретно издваја – „Ја то зовем привиђењем због вас којима ово причам, за мене лично било би и смешно и увредљиво да своју највећу стварност називам тим именом“; „Нисам смео да приђем и да је се дотакнем, јер у том тренутку протрнух *оном исџиом језом* од пре два месеца у предсобљу алпског хотела.“ На овај начин Јелена се заиста приказује и као конкретна жена „од крви и меса“, али и као авет, утвара, привиђење, „жена које нема“. Та истовремена блискост и удаљеност је предуслов језовитости, али и фантастичног у књижевности. Поред Фројдове теорије, у тумачењу ове приповетке ауторка се ослања и на феминистичку теорију „женског писма“ у контексту есеја Хелен Сиксу „Смех медузе“, у коме она говори о вечитом јазу између полова и „нечитљивости“ женског писма из мушке перспективе.

Основа истраживања кратке приче-пастиша „Кнез са тужним очима“ јесте постмодернистичка теорија Линде Хачион о интертекстуалној премрежености, али и пародијском отклону према самом миту и тексту. Уткивајући у своју причу и библијске легенде о Адаму и Еви, Магдалени, митове о Пандори, о Еху и Нарцису, ауторка показује сву универзалност ове приче, којој доприноси и (квази) бајковни почетак. Потврђујући своју полазну идеју да „земља тражи своје“, ауторка говори о превласти плотског у главној јунакињи, која, покушавши да се одрекне своје телесности и буде у целибату, тиме још више распирује своју чулну природу. Кад види да је кнез не жели као телесно биће, она се згрожава над њим, презире га и баца на њега неку врсту клетве ослепљујући га својом отрованом плувачком, што је опет реинтерпретација и дезинтеграција библијске параболе о лековитој плувачки Богочовека. И на овај начин се потврђује идеја ауторке о жени код Андрића која око себе само сеје зло и несрећу својом проклетом лепотом и својом неукротивом чулношћу.

Тражећи дубљи узрок фикције и „могућих светова“ у књижевним делима, Снежана Милојевић долази до Лајбнице теорије о „децентрализованом поимању света“, али се у исто време ограђује и каже да у овој теорији нема места за идеолошко и теолошко већ за њено заснивање искључиво на реторском питању: „да ли су ствари могле бити и другачије?“ Одговором на ово питање ауторка се бавила на примеру Андрићеве приповетке изразито лирске провенијенције – „Бајрон у Синтри“. Жанровски је одредивши као својеврсну литерарну, фикционалну биографију чувеног енглеског романтичара, ауторка прелази на детаљну анализу онога што је у овом лику фиктивно и оног што је засновано на емпиријским чињеницама о његовом животу. На крају долази до закључка да, иако у једном тренутку, готово шилеровски тежећи ка лепом као феномену, који репрезентује млада женска особа из Синтре, он ипак неће успети да

одоли закону земље – колико год се трудио да својом „светлом“ мишљу надвиси своје анималне, природне пориве. Он ће у лепој девојци ипак и пре свега видети телесно биће.

Монографија *Закон земље* Снежане Милојевић написана је посвећено, прецизно, с увидом у готово читав опус Иве Андрића, почевши од његових првих лирских записа па све до обимнијих романескних остварења. Иако се ауторка концентрисала на једну идејну окосницу у приступу Андрићевом стваралаштву – на *закон земље*, тј. телесног, приземног, анималног, то није довело до монолитности у методолошком приступу проучаваним приповеткама и романима на нивоу целокупне књиге. Писана високим академским стилем, ова монографија показује како ауторкино познавање критичке рецепције Андрићевог дела, тако и одлично владање и аналитичку примену савремених књижевних теорија, поступно, готово „школски“, што оставља утисак прегледности и систематичности који, баш на тај начин, помало недостаје досадашњим анализама Андрићевог опуса. Не желећи да потпада под утицај садашњег књижевног императива – феномена „лаке читљивости“, ауторка од читалаца ове опсежне монографије очекује пажљиво истраживачко читање и један нов начин сагледавања Андрићевог стваралаштва.